

— Старий Барку, це ж побачили б...

Всі невільники називались Барками; отже і його Барком кликали. Хоч це вже чотири роки неволі минуло, він проте не піддався. В своїх споминах був володарем.

— Барк, що ти робив в Марракеш?

В Марракеш, де без сумніву ще жила його жінка і троє дітей, займався величавим ремеслом:

— Я був ватагом і називався Могаммед!

Каїди¹⁾, там, покликували його до себе:

— Маю воли на продаж, Могаммед. Піди пошукай їх в горах.

Або:

— Маю тисячу овець на долинах, заведи їх вище на полонини.

І Барк, узброєний скиптром з оливного дерева, проводив походом. Особливо відповідальний за овечий нарід, здержував з уваги на ягнята, які мали прийти на світ, найбільш рухливі, а підганяв дещо ліниві, і прямував серед загального довіря і послуху. Він самотній знав, кудю пнятись до обіцяної землі, сам по зорях намічував шлях, повний знання, якого не мали вівці, сам визначував у своїй мудрості час відпочинку чи водопою. А ніччю, серед загального сну, повний любови для цієї несвідомої свого безсилля ватаги, стояв, купаючись по коліна у вовні, Барк, лікар, пророк і володар, та моливсь за свій нарід.

Одного дня араби звернулись до нього:

— Ходи з нами шукати ватаг на півдні.

Довго мусів іти, а коли по трьох днях опинився на гірській дорозі, що виляса між скелями, поклали йому просто руку на рамя, охрестили Барком і продали.

II.

Про це я добре знав від інших невільників. Кожного дня йшов я під шатро напитись чаю. По приході туди, босо, на килимі з високої вовни, виробленим рукою кочовика, на яким він будує хату на кілька годин, розкошувався я мандрівкою дня. На пустелі і на кораблі відчуваємо, як пливе час. Під жаром дня зближаємось до вечора, його холодного подуву, що скупає тіло і змиє увесь піт. Під подихом гарячого дня звірята і люди так само певно, як до смерті, йдуть в напрямі цього великого втихомирнення. Така безчинність ніколи не є безвартісною. І кожний день здається гарним неначе оті дороги, що ведуть до моря.

Мені знайомі ці невільники. Вони входять під шатро, коли пан добув зі скарбниці маленький ватран, казанчик і склянки, з тієї скринки неймовірних речей, колодок, порожніх ваз на цвіти, дзеркал по три су¹⁾, старої зброї, скринки, яка осіла на піску немов на мілині і каже снити про піну над затопленим кораблем.

¹⁾ Каїд — арабський суддя. *Перекл.*

¹⁾ Су = 5 фр. центимів. — *Перекл.*

А тоді мовчазний невільник кладе на ватран сухе ломаччя, роздуває жар, наповняє казанчик і грою м'язів, що виривали б з корінням дерева, виконує працю маленького дівчатка. Сам себе питаю, про що він думає і відчуваю його спокій. Відчуваю, що він полонений завданням: зварити чай, подбати про мегарі¹⁾ й їду. Під полум'ям дня йти проти ночі, а під блеском холодних зір пригадувати горяч дня. Щасливі країни Півночі, де чергуються пори року, де літо легендою снігу, зима легендою сонця дише. Сумні тропікальні пори року; в їх печі не змінюється багацько. Але щаслива теж ця Сагара, де день і ніч немов люди бредуть від одної надії до другої.

Згодом перед шатром збирається темінь і дише вечірним вітром. В тім важкім тілі бранця не ворухаться вже більше спомини. Серед доквужної ночі ледви пригадує собі час пірвання, ті стріли, вигуки, ті людські рамена, що затиснулись доквруг нього. І від тоді снить дивним сном, сном, позбавленим немов у сліпця виду повільних рік Сенегалю чи білих, південно-мароканських хатин, сном, якого не перебивають рідні голоси. Він не є нещасливий серед цієї темряви, він лиш хромий. Попавши одного дня в круг життя маврів, зв'язаний з їх кочовими мандрівками, прикріплений до закреслюваними ними в пустелі орбіт, що задержав від тоді спільного з минулим, з рідним огнищем, з жінкою і дітьми, які для нього мертві неначе небіжчики?

Людей, які довго горіли великою любов'ю, мучить подекуди самотність. В покорі підходять до життя і пересічна любов стає їх щастям. Находять щастя в підчиненні, в службі і спокійних обставинах. У вечір він гордий з огнища пана.

— Но, бери, каже пан до свого невільника.

Окутуємось вечором, немов причалює до пристані корабель. Це час, коли пан прихильний невільникові, бо утому й усю спеку лишив за собою, а тепер вступає в свіжість. Він подає йому склянку чаю. І важкий споминами бранець цілує панові коліна. Людина, яку бачу, не має кайдан. Не треба! Він вірний! В ньому царює розумно чорний володар. Він більш нічим, лиш щасливим невільником.

Проте одного дня дадуть йому свободу, коли надто постаріється, щоб запрацювати на одяг чи харч, дадуть йому обмежену свободу. Через три дні даремно предклататиме свої сили від шатра до шатра, кожного дня слабший, а підкінець третього, як все, розважно покладеться на пісок. В Жібі бачив я, як вони вмирали так, голі. Маври байдуже дивились на їх агонію, а діти їхні гралась в поближжю понурої безвласности і кожного світанку для приємности бігали дивитись, чи ще дишать: лише не сміялись зі старого слуги. Те все здавалось природним. Так немов йому сказали: „Ти щиро працював, маєш право до сну, іди спати“. Голод, що все протягався і був вершком проби видержливости, а не несправедливости, яка одиноко мучить, випробував

¹⁾ méhari, pl. méhara, порода скорих в бігу верблюдів. — *Перекл.*

їх. Поволі перемішувався з землею. Сонце сушило, а земля приймала. Тридцять літ праці, а опісля це право сну і землі.

Я не чув стогону першого, що його зустрінув. Але він не мав на кого жалуватись. Я прочував в ньому своєрідно неясну резигнацію, немов у заблуканого мандрівника, виснаженого до краю, що кладеться в сніг і окутується мріями й снігом. Терпіння не ворушило мене, я й не думав про це, але вперше почув, що в смерті одної людини гине невідомий світ. Я не знав, про що він мріяв, про які плянтації Сенегалю, які білі хати південного Марокка. Я не міг знати, чи в тій чорній масі жила лише товпа маленьких турбот зготовити чай, повести худобу до водопою, чи в ній животів невільник, чи це вмирала відроджена напором споминів мужня людина. Тверда кість черепа скидалась на стару скринку самоцвітів. Я не знав, які краски шовків, які образи свят, які сліди тепер безхосенні на тій пустелі врятувались ось тут перед затопленням. Ця скринка осьтам замкнена й важка. Я не знав, яка частина світу розкривається перед людиною впродовж велитенського сну останніх днів, розкривається серед тієї свідомости і того тіла, що поволі ставалось ніччю й корінем.

III.

— Я був ватагом і називався Могаммед...

Барк, чорний бранець, давав гарну лекцію людської видержливости. Нічим було, що маври зрабували йому свободу й одного дня зробили його більш голим під сонцем як новонароджена дитина. Бувають буревії, що теж в одній годині нищать дорібок людини. Але між ним і маврами, глибша ніж матеріальна, була пропасть духова. Стільки інших бранців залишили на поталу смерті, між ними бідного бовгара, що весь рік працював на хліб.

Але Барк не хотів встрягнути в послугах як середньому добробуті. Не хотів працюю невільника добувати ласки власника-пана. Він зберіг у неприсутнього Могаммеда ту хатину, яку цей Могаммед замешкував у своїх грудях. Ту хатину сумну, пусту, але в якій ніхто інший не мешкав. Барк подобав на цього сивого сторожа, що серед зелені алеї і нуди мовчанки вмирає з вірности.

Ніколи не казав: „Я є Могаммед бен Ляуссін“, але: „Я називався Могаммед“, і при тім мріяв про день, коли ця забута особовість воскресне в ньому самому в повній славі, самим воскресенням розвіваючи фантом невольника. Часто серед мовчазної ночі всі його спомини вертались, повні немов пісня дитинства.

„Серед ночі, — розказував нам мавританський перекладчик, серед ночі балакав про Марракеш і ридав“. Ніхто в самітності не вихопиться тим наворотом. Хтось інший будився несподівано в ньому й простягався в його власних членах; в тій пустелі, в якій ніяка жінка не наблизилась до Барка, шукав дружини біля себе, слухав пісні водограїв там, де ніколи не джурчала вода. І Барк з зачиненими очима мешкав в білій хатині та сидів кожної ночі під тою самою зорею, там, де люди мешкають в ша-

трах і здоганяють вітер. Повний старих надій, давно оживлених немов в прочутті недалекого їх сповнення, Барк прийшов до мене. Хотів мені сказати, що він готов, що всі його бажання готові і що не мав для їх заспокоєння нічого більше над вхід у глиб себе. Один знак з мого боку йому вистарчав. І Барк підсміхався, вказував спосіб, про який мені не снилося :

... Ось завтра почта... Скрий мене в літаку до Марракеш...

— Бідний, старий Барк!

Зааранжувати втечу тоді, коли ми жили в незгоді? Маври Бог зна якою різнею пімстили б крадіж і образу. Я хотів викупити його при допомозі портових механіків Льоберга, Маршала, Абгралля, але маври з нехиттю балакають з європейцями на тему невільників. Тоді глузують:

— Двадцять тисяч франків.

— Кепкуєш з нас.

— Дивись на оті дужі рамена в нього...

І знов минули місяці.

IV.

Врешті претенсії маврів зменшились і я, користуючись поміччю друзів з Франції, до яких письменно звертався, міг викупити старого Барка.

Гарні це були переговори. Тривали вісім днів. Вело їх, розсівшись в коло на піску, п'ятнадцять маврів і я. Друг власника і мій одночасно Зін Ульд Раттарі, розбишака, помагав мені потайки.

— Продай його, він жеж пропащий, — підказував йому згідно з моїми вказівками. Він нездужає. Недуги назверх не видно, але вона в нутрі є. Прийде день, коли він несподівано погасне. Продай його скоро французам.

Я приобіцяв пятьдесят п'есетів другому розбійникові Раггі, якщо допоможе мені заключити умову; і Раггі йому казав:

— За гроші купиш верблуди, рушниці і кулі. Зможеж піти війною на французів. З Атару приведеш собі трьох або чотирьох сенегалійців. Пустити того дідугана

Продали йому Барка. Я його на шість днів замкнув на ключ в нашому бараку, бо маври викрали б його, коли б шлявся на волі перед відїздом літака.

На другий день звільнив я Барка, не дозволяючи йому виходити. Це теж була гарна церемонія. Прийшов марабу ¹⁾, недавний власник і Ібрагім, каїд в Жібі. Ця трійка піратів, готова стягти йому голову у віддалі двадцять метрів від мурів форту, щоб приподобатись мені, холодно обняла його і підписала офіційний документ.

— Тепер ти нашим сином.

Себто, згідно з правом, і моїм.

І Барк обняв усіх своїх батьків.

¹⁾ Марабу з араб. марабат — музулманський духовний. — *Перекл.*

Аж до години відїзду переживав в нашому бараку солодку неволю. Двадцять разів на день описував легку дорогу: в Агадірі висяде з літака, купить в тому місті автобусовий білет до Марракеш. Поставив собі за мету не прогаяти цього автобусу. Барк бавився в вільну людину, немов дитина в винахідника: цей поворот до життя, той автобус, ті міста, які бачитиме...

Льоберг звернувся до мене в імені Маршала й Абграла. Не годиться Баркові терпіти голод, коли відійде. На мої руки зложили для нього тисячу франків. Барк зможе тоді шукати праці.

Я подумав про ті старі пані „добродійки“, що „виявляють милосердя“, дають двадцять франків і домагаються вдячності. Льоберг, Маршаль, Абграль, летунський механік, дали тисячу, не як милостиню і бажали меншої вдячності. Діло їх не було впливом милосердя, як у тих старих пань, що леліють мрії про доброту. Вони помагали, щоб віддати тій людині гідність людини... Вони, як і я, знали надто добре, що коли промине упоєння поворотом, бідний буде той перший вірний друг, який опиниться перед Барком і що до трьох місяців він намагатисьме в якійнебудь частині залізної дороги повиривати пороги. Буде менше щасливим ніж біля нас в пустелі. Але він мав право бути між своїми.

— Отже, старий Барку, іди і будь людиною.

Дрижав готовий в дорогу літак. В останнє вихилився Барк, щоб глянути на безмежні пусті простори Кап-Жібі. Перед літаком згуртувалось двісті маврів, що бачили вираз обличчя невірника у воріт життя. Вони в потребі його страту вирівнають трошки оподалік.

Пращали ми нашого п'ятьдесятьлітнього новонародженого, побоюючись за його долю в світі.

— Adieu, Барк!

— Ні.

— Чому, ні?

— Ні, я є Могаммед бен Ляуссін.

V.

Останні відомості про нього дав араб Абдаллаг, що на наше прохання супровожав Барка до Агадіру.

Автокар відїжджав щойно вечером. Отже Барк мав перед собою цілий день. Спершу шлявся довго без слова по малім місті, аж Абдаллаг занепокоївся і затривожився:

— Що з тобою?

— Нічого...

Барк не відчував ще свого воскресення серед несподівано заширокої свободи. Він переконався в цьому таємному щастю, але зовсім не находив різниці, з виїмком цього щастя, між Барком вчорашнім і Барком нинішнім. Він на рівні з іншими людьми користувався від тепер сонцем і правом засісти в ось тій альтанці арабської каварні. Сів. Замовив чай для Абдаллага і для себе. Це був його перший жест пана. Його влада повинна перемінити його. Але слуга налив йому чаю без здивування, немов

цей жест був зовсім буденним. Не знав, що наливанням чаю прославляв вільну людину.

— Ходім куди інди, сказав Барк.

Пішли в напрямі Касбаг, резервованої дільниці Агадіру.

Підійши до них самі берберійські дівчатка. Виявляли стільки чару, що Барк бачив себе на шляху до ожиття: це ж ті, що без запитів приймали його в життя. Взяли його за руку, проклали принадно чай, любов, але так само, як і іншому. Сміялись розкішно. Були вдоволені для нього, бо він був вдоволений. Щоб здивувати їх, докинув: „Я є Могаммед бен Ляуссін“. Але це зовсім не здивувало їх. Всі люди мають прізвиська і багато надходить здаленька! Але борзо второпали, що він терпів і намагались бути для цього чорного гільтая по змозі якнайсердечнішими. Ковтав цю привітність, той перший дар життя, але його неспокій не вгавав. Не найшов свого царства.

Потягнув теж Абдалляга до міста. Вештався попри жидівські склепи, оглядав море, мріяв, що може йти по вподобі в довільному напрямку, що був вільною людиною... Але ця свобода здавалась йому гіркою: нагло відкрилось перед ним, як мало має звязку зі світом...

Тоді Барк погладив ніжно личко прохожої дитини. Дитина засміялася. Це не син пана, що його пестить. Це слабосильна дитина, що її Барк обдарував пестощами. Вона усміхнулася. І та дитина збудила Барка і Барк почув себе важнішим на землі в обличчі слабосильної дитини, на якому викликав усмішку. Зачав передбачувати дещо і йшов тепер великими кроками.

— Чого шукаєш? питався Абдалляг.

— Нічого, — відказував Барк.

Але, коли зустрів при вулиці гурт дітей, що грались, зупинився. Це тут. Мовчки дивився на них. Опісля попрямував до жидівських крамниць і вернув з раменами, навантаженими скарбами. Абдалляг лютував:

— Бережи гріш, недотепо!

Але Барк не слухав. Повагом кивав кожному. І маленькі долоні простягнулись по забавки, нараменники і золотом обшивані капці. І жодна дитина, сильно стиснувши свій скарб, втікала дико. І Барк повернув за закупи до жидівських крамниць.

Інші агадірські діти, на вістку про новину, прибігали до нього. Барк вдягав їх в золоті капці. А ще інші в околицях Агадіру, порушені теж цією вісткою, піднялись і з криком кинулись до чорного Бога; — одягнені в своє старе невільничче вбрання, голосили свої потреби, а Барк, обхоплений дивними радощами, руйнувався.

Абдалляг уважав його божевільним, „божевільним з радощів“ — розказував пізніше. Але я думаю, що для Барка не було за великих радощів, яких не подолав би.

На волі розпоряджав основними багацтвами, правом до любови берберійських дівчат, йти на північ або полудне, власною працею добувати прожиток. Пощо ж ці срібняки... Ось так заспо-

